

UDK: 949.716 – Boka kotorska »1945«
929 Smodlaka, O.
Pregledni članak
Primljeno: 10. 2. 1998.

Kako je Boka Kotorska postala dio Crne Gore: Slučaj Oslava Smodlake

ANKICA PEČARIĆ i JOSIP PEČARIĆ
Zagreb, Republika Hrvatska

Autori u članku rekonstruiraju, na osnovu literature i dostupnih izvora (svjedočenja), slučaj Oslava Smodlake. Krajem Drugog svjetskog rata partizani su u Boki kotorskoj ubili niz vidnijih Hrvata. U dosadašnjoj hrvatskoj literaturi među tim Hrvatima redovito je ubrajan i Oslav Smodlaka. Međutim, Smodlaka je bio ubijen tek 1949. godine i to je najdrastičniji primjer kako se bokelj-ske Hrvate »uvjeravalo« da prihvate činjenicu da je Boka kotorska pripojena Crnoj Gori.

1. Uvod

Vrijeme postojanja prve Jugoslavije velikosrpska politika iskoristila je za odvajanje Boke kotorske od ostalih hrvatskih zemalja,¹ a Drugi svjetski rat za pripajanje Boke kotorske Crnoj Gori. Pritom nisu birana sredstva »discipliniranja« tamošnjega hrvatskog pučanstva. Zatvaranja, pa i ubojstva, bila su uobičajena sredstva u ostvarenju ciljeva velikosrpske politike – od Boke napraviti Crnu Goru, a potom i nju pokoriti. Imali su potporu mnogih Crnogoraca, a i onih Hrvata koji su po partijskoj direktivi postajali Crnogorci. Pokušat ćemo objasniti kako je četrdesetih godina ovoga stoljeća Boka pretvarana u Crnu Goru, prikazujući posebice slučaj fotografa Oslava Smodlake, jednog od mnogih koji su trebali »naučiti« Hrvate Boke kotorske da je Boka dio Crne Gore. Na stradanje Oslava Smodlake dosadašnja literatura osvrće se samo dva puta. Međutim, nije nijedanput navedeno točno vrijeme Smodlakinine smrti, a čak mu se pogrešno navodi i ime! Naime, kao vrijeme pogibije Oslava Smodlake navodi se 1944./45., a on je stradao tek 1949. godine. Godine 1944./45. ne navode se slučajno, zato ćemo u drugom odjeljku ovoga rada osvjetliti razdoblje stradanja hrvatskoga pučanstva Boke, a treći odjeljak posvećen je samom slučaju Oslava Smodlake.

¹ Ljubo Boban, *Hrvatske granice od 1918. do 1991. godine*, Zagreb 1992. str. 23–28., Josip Pečarić, »Hrvatska i Zaljev hrvatskih svetaca«, *Vjesnik HAZU* 1–3/1995., 75.–87., isti, »Boka i Hrvati«, *Dubrovnik* 4/1995., 255.–262., isti, »Hrvati Boke kotorske od 1918. godine do danas«, *Mostariensia*, 4/1996., 33.–43.

2. Pripajanje Boke Crnoj Gori i stradanje hrvatskoga pučanstva Boke

Drugi svjetski rat iskorišten je za pripajanje Boke kotorske Crnoj Gori. Naime, Štab narodnooslobodilačkih gerilskih (partizanskih) odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak preimenovan je 25. studenog 1941. u Glavni štab Narodnooslobodilačkog pokreta za Crnu Goru i Boku,² a Narodnooslobodilački odbor Crne Gore i Boke osnovan je 8. veljače 1942. u samostanu Ostrog, na skupu »rodoljuba« koji je imao 65 sudionika, od čega 4 iz Boke.³ Druga konferencija održana je na Tjentištu 16. lipnja 1942. u nazočnosti 39 delegata. Od toga iz Boke dva i to dr. Simo Milošević i dr. Jovan Bijelić!⁴ Kako se u Jugoslaviji interpretira pitanje Boke kotorske najbolje ilustrira sljedeći citat iz knjige Zorana Lakića: »Poslije proklamacije Savezničke komande za Bliski istok kako je 8. rujna 1943. godine Italija prihvatila bezuvjetnu kapitulaciju, prestao je postojati okupatorski sustav u Crnoj Gori; odluka o aneksiji Boke kotorske izgubila je važnost, pa je ovaj kraj ponovno postao sastavni dio Crne Gore.«⁵ Do tada Boka kotorska nikada nije bila u sastavu Crne Gore, a ni Crna Gora kao takva nije postojala u prvoj Jugoslaviji, ali po Lakićevu mišljenju, Boka je *ponovo* postala dio Crne Gore. A riječ je o 1943. kada se još uvijek koristio termin »Crna Gora i Boka kotorska«! Na skupštini održanoj u Kolašinu 15. studenoga 1943., dakle te iste 1943., osnovano je Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke. Drugo zasjedanje održano je u veljači 1944., a treće, koje je bilo i presudno za pripajanje Boke Crnoj Gori, održano je 13–15. srpnja 1944. Na njemu je bio nazočan 151 delegat: 13 iz kotorskog i 11 iz hercegNovskog kotara.⁶ Ovo zasjedanje održano je u dva dijela: svečani dio održan je 13. srpnja, a radni 14. i 15. srpnja 1944. Uvodni referat »Slobodna Crna Gora u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji« iznio je Veljko Zeković, u kome je predložio donošenje odluke o pretvaranju ZAVNO-a Crne Gore i Boke u Crnogorsku antifašističku skupštinu narodnog oslobođenja jer: »Crna Gora uživa pravo posebne slobodne federalne jedinice u demokratskoj Jugoslaviji. Narodu Boke treba ostaviti da slobodno odluči s kim će i kako živjeti u Federativnoj Jugoslaviji...«⁷ Naravno, već se znalo kako će se »narod« tj. nazočni vijećnici iz Boke izjasniti. Evo kako to komentira Z. Lakić: »Upadljiva je izmjena u nazivu najvišeg organa vlasti. (...) Bit je u tome što je u novom nazivu ispuštena riječ Boka, što se može smatrati izrazom raspoloženja vijećnika iz Boke Kotorske da se već na ovom zasjedanju izjasne da se pod crnogorskom teritorijom podrazumijeva i teritorij Boke.«⁸ I dok u tom citatu govori o raspoloženju vijećnika iz Boke, malo kasnije kaže da je u ime naroda Boke govorio Luka Matković, a citat iz tog govora kaže: »Narod Boke, i srpski i hrvatski, tijekom svoje povijesti bio je uvijek sudbinski vezan za crnogorski narod (...). Žrtve koje smo dali za slobodu bit će garancija da će demokratske težnje naroda Boke doći do izražaja u slobodnoj Jugoslaviji zajedno s bratskim narodom Crne Gore...«⁹ Naravno, narod Boke nikad se nije »slobodno izjasnio« o pripajanju Crnoj Gori, već je to za njih uradio Narodnooslobodilački odbor za Boku kotorsku neposredno uoči Četvrtoga zasjedanja Crnogorske antifašističke skupštine narodnog oslobođenja u travnju 1945. godine. A ono »i Boka« zadržalo se u različitim organima (Pokrajinski komitet KPJ, Narodnooslobodilački front, Antifašistički

front žena, Ujedinjeni savez antifašističke omladine itd.) i u godinama poslije rata. To pokazuje kako pripajanje Crnoj Gori nije bilo jednostavno izvesti pa se na ovaj način u narodu Boke stvarala iluzija da je u toj Republici i dalje značaj Boke velik, tj. da se nije mnogo toga promijenilo. Naravno, značaj je i bio velik, jer se u velikosrpskoj politici ovom biseru hrvatske kulturne baštine oduvijek pridavala velika pažnja, i sustavno se radilo na osvajanju ove hrvatske zemlje.

Kraj rata hrvatski narod u Boki dočekao je sa strahom. Tako, primjerice, prema izvješću Sreskog komiteta Kotor Komunističke partije Jugoslavije od studenog 1944. u Kotoru su »mase očekivale da će izdajnici i profašisti biti progonjeni od nas, pa i oni koji nemaju nekih težih grijeha i da će biti osjetljivija razlika između poštenih i nepoštenih.«¹⁰ I, zaista, u godinama poslije rata stradali su mnogi ugledniji građani hrvatske nacionalnosti u Boki. O tome nema puno dostupnih izvora, pa navodimo samo ove dostupne. Krešimir Cervelin,¹¹ navodi Hrvate koji su stradali krajem Drugoga svjetskog rata. Tako iz hercegnovskog okružja Cervelin spominje Karla Belšaka, brijača, koji je umro pod nerazjašnjenim okolnostima u kotorskom zatvoru. Iz kotorskog okružja Cervelin spominje: don Ivo Brajnovića, župnika iz Škaljara, ubijenog u Dubrovniku 1944./45., don Gracija Sablića, svećenika i vjeroučitelja, ubijenog na Trojici 1944./45., Berta Stipčevića, službenika, ubijenog u Kotoru 1944./45., Tripu Vukovića, vlasnika kina, suđenog i strijeljanog u Kotoru 1944./45., Franju Lakatoša, studenta, ubijenog u svibnju 1945. u Markuševcu, Petra Miloševića, trgovca, ubijenog u Dubrovniku 1944./45., a iz Tivatskog okružja don Đuru Perušinu, svećenika ubijenog 1944./45., Anđela Markovića, nar. zastupnika HSS-a, strijeljanog 1944./45. i Vilka Lepeša, ljekarnika, strijeljanog 1944./45. Cervelin spominje i Oslava Smodlaku i pogrešno navodi kao godinu stradanja 1944./45.¹², a Smodlaku spominje i Ilija Perušina: »Osvad Smodlaka, fotograf iz Tivta, bačen na ulicu s prozora kotorskog zatvora.«¹³ Perušina u svom članku piše kako je don Ivo Brajnović ubijen na Daksi kod Dubrovnika,

² Z. Lakić, *Narodna vlast u Crnoj Gori 1941-1945.*, Cetinje-Beograd, 1981., str. 108.-109.

³ Isto, str. 150.

⁴ Isto, str. 226.

⁵ Isto, str. 287.

⁶ Isto, str. 402.

⁷ Isto, str. 402-403.

⁸ Isto, str. 404.

⁹ Isto, str. 406.

¹⁰ Isto, str. 427.

¹¹ 11. Krešimir Cervelin, »In memoriam: Dragi naši hrvatski Bokelji, junaci i mučenici«, *Zatvorenik* 35/36, 1994., str. 33.

¹² Krešimir Cervelin, n. dj. Cervelin konstatira da podaci koje on navodi u svom članku nisu utvrđeni sa sigurnošću, i to je upravo slučaj s Oslavom Smodlakom za koga kaže da je strijeljan 1944./45.

¹³ Ilija Perušina, »Drukčiji postupak srpskih komunista od hrvatskih spram vlastitom narodu«, *Drina*, god. XV, br. 1-2, Madrid, 1965., str. 204.-213.

don Gracija Sablić, tajnik kotorskog Biskupa, na lovcenskim hridinama, Vilko Lepeš na Vrncu, don Đuro Perušina iz Donje Lastve, u vlastitoj kući, a među ubijenima navodi uz Anđela Markovića i Iliju Abovića, namještenika Pom. Arsenala iz Gornje Lastve. On konstatira da je ubijenih bilo puno više.

Hrvatsko pučanstvo Boke dočekalo je partizane sa strahom znajući za sudbinu don Ive Brajnovića. Naime, kako svjedoči njegov brat prof. dr. Luka Brajnović, jednoga hladnog jutra 1942. godine don Ivu je napao partizan Maslovar, u crkvi, u Škaljarima, baš kada je izlazio iz sakristije kako bi služio sv. misu. Maslovar mu se približio s izlikom da mu treba predati pismo župnika iz Bogdašića, pa kada je to pismo uzeo, Maslovar ga je napao bodežom. U crkvi je bila samo jedna žena. Don Ivi je spasila život medalja, koju je nosio na prsima, jer ga je napadač htio probosti u srce. Talijani, koji su bili okupirali Boku, uhvatili su Maslovara (koga su tražili i za neke druge zločine), i pozvali Ivu da ga identificira kao napadača, ali Ivo ga nije htio prepoznati niti optužiti, pa je zapravo spasio život svome napadaču. Kako se Ivino zdravlje pogoršalo radi atentata, biskup ga je poslao u Dubrovnik da se oporavi. Tamo su ga partizani uhvatili i ubili.¹⁴ Atentat na don Ivu Brajnovića spominje se i u komunističkoj literaturi. Tako Dušan Živković kaže¹⁵: »Porast narodnooslobodilačkog pokreta i sve jači utjecaj Partije u istočnom dijelu Boke i Paštrovićima ozbiljno je uznemirio okupatore i sve *njegove suradnike*« (kurziv A. P. i J. P.). A zatim u bilješkama citira kvestora: »30. I. 1942. rano u jutro ispred svoje crkve proboden je nožem paroh iz Škaljara don Ivo Brajković (treba Brajnović, A. P. i J. P.), koji je bio *nama naklonjen*. Atentator je pobjegao«. Tako vidimo kako »biti naklonjen«, što zapravo znači »biti protiv komunista« (postaje: biti »suradnik«) da bi se na kraju to protumačilo kao *agent OVRA-e* prema Batriću Jovanoviću: »Bokeljski komunisti izvršavali su vrlo smjele atentate. Marko Maslovar je usred dana, u Kotoru, teško ranio agenta OVRA-e (Opera vigilanza repressione antifascista – Talijanska tajna policija, A. P. i J. P.) Ivu Brajnovića (Brajnović, A. P. i J. P.), što je silno zaplašilo kotorske kvistlinge.«¹⁶ »Zašto je Ivo nastradao? pita se brat don Ive prof. Brajnović, i odgovara: »Jer je bio katolički svećenik i Hrvat, samo zato.«¹⁷

¹⁴ Luka Brajnović, »Ponosan sam što sam Hrvat iz Boke«, *Hrvatsko slovo*, 25. travnja 1997.

¹⁵ D. Živković, *Boka kotarska i Paštrovići u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Beograd 1964., str. 181.

¹⁶ Batrić Jovanović, *Crna Gora u NOR-u i Socijalističkoj revoluciji I*, Beograd 1960. str. 703.

¹⁷ Luka Brajnović, n. dj. A koliko je prof. Brajnović u pravu, tj. koliko je bila besmislena optužba don Ive Brajnovića najbolje svjedoči upravo ono što se u najnovije vrijeme dogodilo njegovom bratu pjesniku, novinaru i sveučilišnom profesoru Sveučilišta Navarra, Pamplona, Španjolska, Luki Brajnoviću. Prof. Brajnović je 1945. godine bijegom izbjegao sudbinu svoga brata, pa je tako danas jedan od najznačajnijih hrvatskih kulturnih poslanika u iseljeništvu, a njegovim se imenom zove ugledna nagrada Udruge španjolskih novinara. To je bio dovoljan razlog da danas podgorička »Pobjeda« tvrdi kako je on Crnogorac, dok je za »Evropske Novosti« (uredništvo u Beogradu, a tiska se u Frankfurtu) od 26. listopada 1997. »naš čovjek«.

Da nisu stradavali Hrvati koji su surađivali s Talijanima i Nijemcima, već oni koji su bili istaknuti predstavnici svoga naroda, i kao takvi predstavljali opasnost za pripajanje Boke kotorske Crnoj Gori, pokazuju i primjeri Anđela Markovića i don Gracija Sablića. Primjerice kada je bila osnovana Banovina Hrvatska 1939. godine, bokeljski Hrvati su bili razočarani što i Boka nije postala dio Banovine. Održavani su protesti, poslani su i pismeni protesti u Zagreb s potpisima više od 900 Bokelja skupljenih na poziv velečasnoga Gracija Sablića.¹⁸ A Anđelo Marković je bio predsjednik kotarske organizacije HISS, zastupnički kandidat iste stranke na skoro svim državnim izborima i načelnik Lastva.¹⁹

U tom razdoblju puno je ljudi moralo napustiti Boku, a među njima i kotorski biskup, hrvatski povjesničar Pavao Butorac. Spasio je glavu i postao dubrovački biskup! Mnogo ljudi su zatvarani. Među njima i svećenici. Među ostalima i don Ivo Stjepčević, poznati hrvatski povjesničar. Bilo je slučajeva da su bez ikakvog suđenja ljudi bili u zatvorima i više od dvije godine. Ukinuta su sva hrvatska kulturna društva. I poznata Bokeljska mornarica koja je stoljećima organizirala proslave blagdana sv. Tripuna, zaštitnika grada Kotora i cijele Boke kotorske i koja je tom prigodom primala simbole vlasti nad gradom na tri dana. Tako se poznato kolo Bokeljske mornarice nije moglo izvoditi na taj veliki blagdan. Ali, nije to bila jedina promjena pri proslavi sv. Tripuna. Za vrijeme procesija vlasti bi organizirale radne akcije, vatrogasne vježbe i sl. Vozilima za vuču jurili bi kroz procesiju. Prijetila je pogibelj, pa su crkvene vlasti odlučile da se procesije održavaju jedino u crkvi. Na popisu stanovništva 1948. vlast je tražila da se svi izjasne kao Crnogorci. Hrvati komunisti su po direktivi to i činili. A samo je četiri godine prije Luka Marković na osnivačkom kongresu CASNO-a govorio kako su pučani Boke kotorske Srbi i Hrvati. Tako, po tom popisu iz 1948. u Crnoj Gori imamo 90.67 posto Crnogoraca, 1.80 posto Hrvata i 1.78 posto Srba, da bi 1991. imali 61.84 posto Crnogoraca, 1.02 posto Hrvata, a čak 9.29 posto Srba. Ova razlika od skoro 30 posto pokazuje koliko su veliki pritisci postojali na cjelokupnom pučanstvu Crne Gore, pa prema tome i Boke, gdje je u to vrijeme bilo malo Crnogoraca.

Padom Italije Boka je postala dijelom NDH. Međutim, Hrvatska vojska nikad nije ušla u Boku. Dakle, nije se moglo pozivati na nekakve »grijehe« iz tog razdoblja prigodom maltretiranja hrvatskoga pučanstva Boke, već je očit razlog njihovog stradavanja bilo njihovo hrvatstvo. S druge strane, četnika je u Boki bilo, i njihova zlodjela su se prikriivala.²⁰ I dok Ilija Perušina navodi primjer Srbina Tušupa koji je potkazao Talijanima narodne heroje Nikolu Đurkovića, Savu Ilića, Dašu Pavičića i Stjepu Šarenca za 170.000 lira, te je

¹⁸ Luka Brajnović, n. dj.

¹⁹ Ilija Perušina, n. dj., str. 206–207 detaljno opisuje sudbinu Anđela Markovića.

²⁰ Ilija Perušina (n. dj., str. 210–211) navodi primjer kada su 22. travnja 1944., pod zapovjedništvom oružničkog poručnika Nikovića, četnici objesili o borove, ispred Pučke škole u Tivtu petoricu nevinih Hrvata, i to: Ivana Arandjuša, Marka Mrkovića i Vijeka Pinjatića iz Tivta, zatim Josipa Lukovića iz Donje Lastve te Antuna Božinovića iz Mrčevca. Vješanje su izveli na najokrutniji način. Međutim, list »Boka« u broju 11, od 13. srpnja 1961. za njih kaže da su žrtve njemačkih fašističkih okupatora i domaćih izdajnika. Ni jedne riječi o četnicima.

zbog toga osuđen na smrt, ali na intervenciju svog zeta Glige Mandića,²¹ dotle brat Hrvata Tona Begua, limara iz Kotora, nije ni pokušao intervenirati za njega, a vjerojatno nije ni mogao, iako je Begu stradao na zaista bizaran način. Naime, za vrijeme talijanske okupacije stajao je na ulazu u svoju limariju. Pokraj radnje je trčao jedan čovjek kojega je hvatao talijanski karabinjer. Karabinjer mu je doviknuo da zadrži progonjenoga, što je Begu i učinio. Ispostavilo se da je riječ o članu partije koji je bježao iz kotorskog zatvora, i Begu je nakon dolaska partizana osuđen na smrt i strijeljan. Zaustavljanje progonjenog čovjeka bio je očito teži zločin nego prokazivanje za novce. Jer, prvo je učinio Srbin, a drugo Hrvat.

3. Slučaj Oslava Smodlake

Kao što smo konstatali Cervelin je vjerovao da je Oslav Smodlaka ubijen krajem Drugoga svjetskog rata, dakle negdje 1944./45. S druge strane Perušina ne navodi točno vrijeme njegova stradanja, međutim njega spominje uz ostale Hrvate Boke kotorske stradale krajem Drugoga svjetskog rata, pa je vjerojatno i on vjerovao kako je Smodlaka stradao u to vrijeme.

Međutim slučaj Oslava Smodlake nije se dogodio krajem Drugoga svjetskog rata nego 1949., dakle četiri godine poslije svršetka rata, i zato je taj slučaj posebno zanimljiv. Dok su se ubojstva Hrvata tijekom 1944./45. mogla opravdati ratnim vremenima i navodnom suradnjom s okupatorima, ubojstvo Oslava Smodlake dogodilo se četiri godine kasnije, ali i neposredno nakon popisa iz 1948. koji je trebao potvrditi crnogorsko osvajanje Boke kotorske.²²

²¹ Ilija Perušina, n. dj. str. 211–213 piše: »Dana 21. I. 1943., bili su po Talijanima i četnicima opkoljeni i ubijeni u Podima kod Hercegovog u Boki Kotorskoj: Nikola Đurković, Srbin, veoma poznati advokat iz Risna i Savo Ilić, Srbin iz Ledenica (obojica posmrtno proglašeni narodnim herojima); zatim Dašo Pavičić i Stijepo Šarenac, Hrvat iz Hercegovoga (ova dvojica, i bolje je, nisu proglašeni narodnim herojima). Njihovo skrovište u Podima izdao je talijanskim vlastima Srbin Tušup iz istog mjesta, uz naplatu ucjene od 170.000.– talijanskih lira. (...) Sva četvorica, premda komunističke orijentacije, bili su poznati u Boki Kotorskoj kao čestiti ljudi. Štoviše, govorilo se, da se Nikola Đurković, kao politički komesar »orjenskog bataljona«, na jednom sastanku u brdima žestoko opro zahtjevu drugova, koji su predlagali pokolj svih Hrvata u Boki Kotorskoj, bez obzira na njihovo političko opredjeljenje. Odmah nakon svršetka rata bilo je komunističko narodno suđenje potkazivaču Tušupu, i to u hercegovskoj kazališnoj dvorani. Jednoglasno je izrečena smrtna osuda Tušupu, (...) Do izvršenja smrtno osude nikada nije došlo. Šest mjeseci nakon toga, a na zaprepašćenje čitavog stanovništva, pojavio se je u Hercegovome ovaj isti Tušup živ, zdrav i slobodan. (...) Gligo Mandić, Srbin iz Kamena, bivši strojarski narednik Kr. Mornarice, narodni heroj, koji se proslavio na raznim bojištima a osobito u Dravogradu, Mariboru i ostalim mjestima Slovenije kao komandant »dvanaestog vojvodanskog udarnog korpusa«, danas svemoćni komandant jugoslavenske obale, znao se uzdignuti iznad zakona, i to onog komunističkog, i spasiti život na smrt osuđenog tasta (oca od supruge) Tušupa!«

²² Podatke o slučaju Oslava Smodlake dala nam je njegova supruga Katica, koja se tijekom Domovinskog rata preselila u Hrvatsku. Inače, na Prvom znanstvenom skupu o Hrvatima Boke kotorske, koji je održan u Zadru 12.–15. studenoga 1996., konstatirano je da hrvatski povjesničari trebaju skupljati sjećanja Hrvata iz Boke kotorske koja nam mogu pokazati što se događalo s Hrvatima na tim prostorima.

Početak srpnja 1949. u kuću Katicice i Oslava Smodlake došli su Toni Petrović, Veljko Rašković i Jovo Rađenović, uhitili ga i odveli u Kotor u zatvor. U to vrijeme njihova kćerka imala je samo 11 mjeseci. Naime, dva mjeseca prije uhićenja u njegovu radnju došla su dva čovjeka s Cetinja i rekla mu da mora doći na Cetinje raditi u poduzeću »Kartonaže« kao fotograf. On je to odbio, jer nije htio ići na Cetinje i odvojiti se od obitelji, tj. od žene i djeteta. Tim prije što su imali i svoju kuću.

Poslije nekoliko dana održana je konferencija Narodne fronte i na nju su pozvali i Oslava Smodlaku. Na toj konferenciji su ga prozvali i nazvali državnim neprijateljem. Nakon dva dana upali su mu u kuću i pretražili kuću i radnju (radnja je bila u kući) i odveli ga. Sljedećeg dana Katica ga je tražila. Željela je doznati zašto je uhićen. Međutim, nitko je nije htio primiti. Kada se vratila doma našla je kuću otvorenu, a iz fotografske radnje uzeli su opremu (laboratorij, aparati i ostalo). Iz kuće su odnijeli dva radio uređaja, neke vrijedne stvari, kao i negative.

Poslije nekoliko dana Katica je s malim djetetom otišla u Konavle kod svojih, ali je svaka 3–4 dana dolazila u Kotor ne bi li nešto saznala o svom mužu. Međutim, nitko je nije htio primiti niti dati neku informaciju o njemu. Mjesec i pol dana poslije njegova uhićenja, kod gradskog sata u Kotoru jedna joj je ženska osoba u prolazu rekla da su joj upravo odveli muža u bolnicu. Otišla je kod časnih sestara koje rade u bolnici i saznala da je presjekao vene na rukama i da ga liječnici spašavaju. Katica je doznala prave razloge za taj pokušaj samoubojstva. Naime, donijeli su mu u zatvor bočicu s dudom (i ona je bila odnijeta iz kuće, što sugerira planiranje ovog samoubojstva) i rekli da su mu ubili i ženu i dijete. Upravo je s tom bočicom presjekao vene. Kad se osvijestio, rekao je da su mu i žena i dijete mrtvi. To je rekao Katici liječnik, inače Nijemac, koji je radio u kotorskoj bolnici i koji ga je spasio. On i časne sestre rekle su mu da su mu i supruga i kćerka žive. Međutim, Katici nisu rekli da je u bolnici, ni što se dogodilo, ali ona ga više nije vidjela živog, iako je u bolnici ostao do 15. prosinca 1949. gdje su ga čuvali. Cijelu noć, 15. prosinca, tukao ga je Veljko Rašković, a Katica je poslije četrdeset godina iz novina »Pobjeda« saznala što se te noći dogodilo na osnovu svjedoka koji je tu noć bio u istoj sobi s njim. Tako ključar kotorskog zatvora na pitanje »strada li netko od batina pri ispitivanju?« odgovara: »Bilo je, naravno, i tih batina, nema što. Upečatljiv mi je ostao i slučaj samoubojstva nekog Oslava Smodlake, fotografa iz Tivta. On je u to vrijeme u kotorskom zatvoru bio jedini po klasnoj liniji. Njega je uhapsio Toni Petrović i kada ga je doveo, rekao je 'Ovog nemoj mješati s ostalima'. Ja sam ga zbog toga smjestio u posebnu ćeliju. Jednog dana dijelio sam ručak, a njega nije bilo. Bilo mi je jasno da je izvršio samoubojstvo. Ušao sam i vidio ga dolje svoga krvavoga. Našao je neku bočicu i na obje ruke isjekao vene. Sve su mu virile vani. Odveli smo ga u bolnicu. Povezali su mu vene i bogami oživje. Kasnije su ga ponovno vratili u ćeliju. A on je iskoristio priliku i skočio sa trećeg kata. Polomio je i noge i ruke. Od toga je poslije umro.«²³ Naravno, ne treba posebno komentirati koliko je

²³ Rifat Rastoder i dr. Branislav Kovačević, *Crvena mrlja*, Pobjeda, Titograd, 1996. str. 386.

smješna tvrdnja da se u ćeliji može odnekud naći »neka bočica«²⁴ kojom se može izvesti samoubojstvo, osim ako to netko nije želio. Odmah se uočava da ključar tvrdi da je Smodlaka bio jedini koji nije bio IB-ovac, ali mu je upravo upečatljivo ostao u sjećanju ovaj slučaj. A kako je tukao Veljko Rašković, opisuje jedan od tadašnjih zatvorenika:²⁵ »Osim dželata Boža Jankovića, bio je i užasni batinaš i bezdušnik oficir UDB-e Veljko Rašković. Meni je teži bio jedan udarac od Veljka Raškovića nego devet strujnih udara. Imao je specijalnu spravu za batinanje. Sastavljena je bila od tri volujske žile na vrhu svezane u kilu. Kada me je udario iza plečke nisam mogao od bola ni jeknuti. Padao sam. Ne znam ni danas kako sam preživio te udarce. Mnogi su od njih umrli.« Isti zatvorenik opisuje učinak zlostavljanja Veljka Raškovića na Oslava Smodlaku:²⁵ »Tu, u bolnici, sam našao (...) i nekog fotografa, guste crne kose. Jedne noći isljednik ga je maltretirao i tukao. Teško je to doživio. Preko noći mu je kosa pobijelila kao snijeg. Sutradan je izvršio samoubojstvo. Skočio je s trećeg kata kroz prozor od kupaone.« Naravno, i Katici su kasnije rekli da je njezin suprug izvršio samoubojstvo, ali on je bio u takvom stanju da se nije mogao ni pomaknuti, a kamoli se popeti na prozor u zahodu, već su ga oni bacili. Ubojstvo sigurno ne bi priznali, pa ne čudi da je o samoubojstvu govorio i ovaj zatvorenik. Uz to bilo ih je lako uvjeriti u samoubojstvo kada je Smodlaka već zbog pokušaja samoubojstva i bio u bolnici, a bili su i svjedoci mučenja kojemu je Oslav bio izvrgnut. Oni nisu ni mogli znati za priču o ubojstvu žene i kćerke i o dječjoj bočici kao dokazu toga navodnog ubojstva, i istodobnog oružja za samoubojstvo. Kad je Smodlaka doznao da su mu žena i djete živi, više nije imao razloga za ponovni pokušaj samoubojstva. Međutim, ni Katici, ni njegovoj braći nitko ništa nije javio, ali došao je ljekarnik Marić, koji je radio u kotorskoj ljekarni i ispričao im što se dogodilo. Katica i Oslavov brat otišli su u Kotor dok je Oslav još bio živ, ali ih nisu pustili k njemu, iako su im liječnici rekli da je pri svijesti. Rekli su im da dođu oko 6 sati poslije podne. U to su vrijeme ponovno došli, ali rečeno im je da je baš tog časa umro. Da Katici prijatelj, ljekarnik Marić, nije javio o smrti supruga vjerojatno ga ni mrtvog ne bi vidjela.

4. Zaključak

Već za vrijeme prve Jugoslavije Boka kotarska odvojena je od Dalmacije, a time i od matice zemlje, od Hrvatske. Za vrijeme trajanja Drugoga svjetskog rata korišten je termin Crna Gora i Boka kotarska, da bi se pri kraju rata ono Boka kotarska jednostavno »izbrisalo«. To je, naravno, praćeno sa svakojakim pritiscima na hrvatsko pučanstvo Boke kotorske. Bilježimo mnogobrojna zatvaranja i ubojstva Hrvata Boke kotorske krajem rata i u prvim poslijeratnim godinama. Pritom je popis pučanstva iz 1948. trebao označiti i formalno potvrdu crnogorskoga osvajanja Boke kotorske. A kako je u tom vremenu zaista bilo teško biti Hrvatom u toj hrvatskoj zemlji najbolje potvrđuje slučaj Oslava Smodlake, fotografa iz Tivta. Samo zbog odbijanja posla u drugoj sredini, što

²⁴ Isto, str. 476.

²⁵ Isto, str. 477.

je iziskivalo odvojenost od obitelji, proglašen je državnim neprijateljem, mučen na najzvjerskije načine, tako da je poslije jedne takve noći potpuno osijedio, da bi na kraju bio ubijen. A htio je samo biti sa svojom suprugom i jedanaestomjesečnom kćerkom. Naravno, ovakvi slučajevi igrali su značajnu ulogu u »discipliniranju« hrvatskog pučanstva Boke kotorske, a zorno pokazuje i njihov položaj u tom vremenu. Jer, kada neko zbog ovako bizarnog razloga doživi ovakvu sudbinu, što su uopće mogli očekivati Hrvati Boke? A pomoći niotkuda! Pogotovo što su oni bili uglavnom gradsko pučanstvo, uvelike zavisno od posla, tj. plaće koju su dobivali od države. To je bila dodatna mogućnost za pritisak. S druge strane slučaj Oslava Smodlake pokazuje kakav je bio položaj Hrvata u Jugoslaviji općenito. Naime, na to zorno ukazuje činjenica da je njegov slučaj u dosadašnjoj literaturi samo dva puta spomenut, pri čemu su navođeni pogrešni podaci, kako u svezi s njegovim imenom, tako i o godini kada je stradao. Upravo slučajevi poput ovoga mogu nam predočiti zašto u Boki kotorskoj Hrvati nisu mogli imati neku svoju organizaciju, i zašto se o njima tijekom Domovinskog rata najmanje čulo. Kada bi i dolazili u Hrvatsku nisu se smjeli javno pojavljivati, jer bi to značilo nemogućnost povratka – ili možda nešto slično onomu što je doživio Oslav Smodlaka.

S U M M A R Y

HOW HAS BOKA KOTORSKA BECOME PART OF MONTENEGRO: THE CASE OF OSLAV SMODLAKA

Already during the existence of first Yugoslavia, there occurred the secession of Boka Kotorska from Dalmatia, i. e. Croatia. During the entire World War II, the expression Montenegro and Boka Kotorska was in use, but towards the end of war the Boka Kotorska was simply dropped from the syntagma. This was accompanied by all sorts of pressures on Croatian populace there. There are numerous cases of imprisonment's and murders Croats from Boka at the end of war and during the immediate years after. The fate of Oslav Smodlaka, a photographer from Tivat, best illustrates the difficulties that Croats experienced there. Smodlaka was recognized by historiography as a Croat assassinated at the end of war. Actually, he was killed in 1949. Simply because he refused to relocate, he was declared state enemy, tortured to the point of turning gray in one single night, and finally killed. He left a spouse and an eleven-month daughter. The fate of O. Smodlaka served as a disciplining measure for the rest of Croats in Boka, who lived under a permanent fear and oppression.